

Jsem kantor, ne prorok

Rozhovor se Stanislavem Komárkem o historii, literatuře a cestách za poznáním

Ve vašem zatím jediném románu *Opšlístisova nadace* se jeho částečně autobiografický hlavní hrdina zabývá dějinami tureckých janičárů. Co bylo vaší inspirací pro toto dílo?

Motivy k psaní románu lze jen těžko vidět jako „rozumné“, navíc psaním v tak roztomile minoritním jazyce, jako je čeština, se dá stěžejně uživit. Román jsem měl v hrubých rysech promyšlen již na konci svého pobytu ve Vídni, pak ale přišla revoluce a docela jiné starosti. O jedné prázdninách jsem si nakonec sedl a během dvou měsíců knížku napsal. Turecké dějiny mě vždy zajímaly. Hrdinova odborná erudice je zde ovšem trochu přehnaná, Turecko sice znám poměrně detailně, ale řeč umím jen chabě. Smyslem knížky není někomu implantovat představu všeobecného světového spiknutí, tím méně „neojaničárského“, jako látka k románu mě to však lákalo. Občas si snad člověk nějakou pošetilost dovolit může.

K tématu jste však jistě musel studovat nějakou odbornou literaturu?

Něco jsem k tomu skutečně ve vídeňských a leidenských knihovnách načel, souhrn z literatury je v 10. kapitole. Na fakta se zde ovšem v přímém přechodu nabaluje fikce a těžko se to rozeznává i mně, tím spíše čtenáři. Nechci se vydávat za odborníka na tuto problematiku, janičáři ovšem v dějinách osmanské říše hráli v každém případě dost důležitou roli. Zajímala mne zde také souvislost s islámskými mystickými řádmi, dosud překvapivě živými, se kterými jsem se setkal v Turecku, jakkoli to nebyla v románu zmiňovaná sekta *bektašía*, ale jiní dervíši. Islámská mystika mě opravdu velmi zajímá.

Váš vztah k dějinám je jistě velmi blízký. Co vás kromě uvedeného tématu v historii nejvíce přitahuje?

Se smyslem pro dějiny je to podobné asi jako se smyslem pro hudbu, někdo ho má a někdo nemá. Důležitá je především otázka, proč se historií vůbec zabývat. Úsloví *historia magistra vitae* možná platilo v antice, ale dnes se lze poučit podstatným způsobem z dějin pro naši každodennost jen těžko. Tohle jsem si uvědomil, když jsem kdysi mluvil s jednou osmnáctiletou dívkou, pánskou krejčovou, která nikdy neslyšela jméno Napoleon. Uvědomil jsem si, že jí taková informace v podstatě k ničemu není. Napoleon je dávno mrtev, a zdravý, veselý a úspěšný člověk se tedy nakonec bez znalosti historie obejde. Nicméně existuje určitá vrstva lidí, kteří mají jakousi vášeň po události minulé, a já k nim shodou okolností patřím. Je to vidět na mých zájmech v dětství: zatímco jiní si hráli s autíčky, já zkoumal plže, a zatímco jiní koukali na večerníčky, já jsem mámil z babičky historiky o c. k. Rakousku a první světové válce. Je to zkrátka věc osobního založení. Historie ovšem není jen historií lidskou, rozdíl mezi předliterární historií, jak ji zkoumá archeologie, a mezi dějinami přírody, zkoumanými třeba paleontologií, je poměrně malý. Život je jedním kompaktním fenoménem, a není podstatné, jde-li o zvířata, nebo o lidi, oboje spolu bezprostředně souvisí. Nejvíce mne zaujaly dějiny biologie, což mne stále neopustilo, konkrétně dějiny mimetických jevů, tedy toho, čemu se říká mimikry. Česká verze mé knihy o tomto tématu vyšla v roce 2000, anglická má vyjít letos v Mnichově. Některá historická období má člověk raději, jiná méně, mě vždycky bavila osmanská říše a islámský svět obecně, ovšem na úrovni amatérské (od latinského *amare* – milovat). U některých amatérů, ale

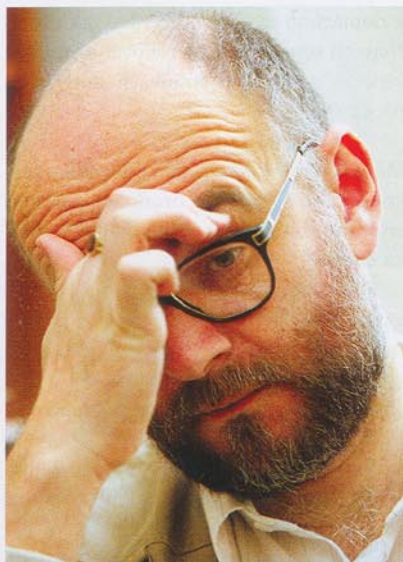

Foto Jan Zátorský, Lidové noviny

Stanislav KOMÁREK (nar. 1958 v Jindřichově Hradci) vystudoval biologii na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. V roce 1983 emigroval do Rakouska, kde pracoval postupně ve vídeňském Muzeu přírodní historie, na Ministerstvu zemědělství a v Zoologickém ústavu Vídeňské univerzity. Vedle odborné práce a přednášek na Vídeňské univerzitě se účastnil aktivit české Společnosti pro vědy a umění, jejíž vídeňskou pobočku organizoval spolu s Jiřím Němcem a Robertem Falkenauerem. Pravidelně jezdil na sjezdy české exilové inteligence v německém Frankenu a Rohru. Po návratu do Prahy v roce 1990 nastoupil na tehdy nově založenou katedru filozofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty UK; o dějinách biologie, přírodní estetiky a problematice souvislosti přírody a kultury dnes přednáší rovněž na FF UK. Vedle skript a odborných monografií (*Dějiny biologického myšlení*, 1997, *Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy*, 2000) publikuje četné eseje ve Tvaru, Vesmíru, Prostoru, Nové Přítomnosti, Analogonu, Hostu a dalších časopisech; vycházejí též souborné (např. *Sto esejů o přírodě a společnosti*, 1995, *Hlavou dolů*, 1999, *Pitevní praktikum pro pokročilé*, 2000). Je autorem několika básnických sbírek (*Kartografie*, 1986, *Kaligrafie*, 1994, *Holografie*, 1998) a nedávno vzbudilo pozornost jeho první prozaické dílo, „nepravidelný román“ *Opšlístisova nadace* (2002). Od 80. let absolvoval řadu cest do různých zemí světa (Alžír, Ázerbájdžán, Peru, Turecko, Mexiko, USA, Írán, Čína a další).

i profesionálů jde někdy tato přichylnost tak daleko, že na objektu, který si vyberou, vidí pouze samé ctnosti, a to méně pěkné pak zděšeně popřou, podobně jako jiní v případě své vyvolené, děti či psíka. Tohle občas nemine ani profesionální historiky, ovšem vzhledem k množství energie, které do své práce investovali, nezřídka více než do mezilidských vztahů nebo do vztahů k domácímu zvířectvu, to není tak divné. Největší umění je něco milovat a zároveň vědět o záporných stránkách dotyčného předmětu.

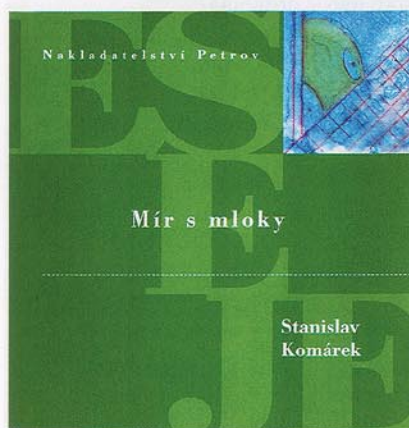
Máte možnost sledovat současnou českou historiografickou produkci, a pokud ano, máte nějakého oblíbeného historika či díla?

Popravdě řečeno, sledovat tuto oblast v plné šíři se mi nedaří. Mnoho publikací si nakoupím, odnesu domů a jejich silážováním moje činnost zhusta také končí, což je smutné. Z našich historiků se přátelím s Janem Horským, bývalým kolegou, jehož spisy, spojující historii se sociologií, sleduji s velkým zájmem. S oblibou čtu také díla Třeštíková. Je úžasné, kolik historické literatury dnes vychází, včetně dějin rozmanitých států. Kdyby byla za mých gymnaziálních let jiná doba, možná bych se dal na studium historie, ale povaha toho času byla taková, že studium biologie bylo lepší, a dnes se mi jeví, že to tak bylo správnější.

Důležitým motivem vašeho románu je emigrace. Jaké byly vaše důvody k odjezdu do zahraničí?

Moment, který mě nakonec přivedl k emigraci, mi většinou nikdo nevěřil. Jednoho dne, bylo to na podzim 1982, jsem jel z Jindřichova Hradce do Českých Budějovic, kde jsem tehdy pracoval v Parazitologickém ústavu ČSAV, a kolem silnice jsem na každém kilometru viděl tabule s nápisy typu „Sovětský svaz – mírová hráz“ nebo „Úkoly n-té pětiletky splníme již za čtyři roky“. Najednou se mi udělalo fyzicky špatně. Zamlada jsem byl přítom člověk značně apolitický, se zájmem o vědu, vycházející z toho, že brouci mají šest nohou za všech režimů. Uvědomil jsem si, že se přede mnou po hlubším pochopení tohoto hnu su otvírají tři cesty: jedna do emigrace, druhá do kriminálu a třetí do Bohnic. Výběr byl jednoduchý. Druhý den jsem v CKM kupodivu našel jedno volné místo ve čtyřdenním zájezdu do Rakouska, Itálie a Jugoslávie. Kdo ví, jak těžko se tehdy podobné zájezdy sháněly, ten si řekne, že to vypadá jak z románu, nicméně je to pravda. Když

jsem podepisoval nějaké ty papíry k zájezdu, z rádia se ozval smuteční pochod, později jsem zjistil, že zemřel Brežněv. Nevěděl jsem, jestli náhodou třeba nebude lépe, ale nakonec jsem odjel a vůbec toho nelituji. Naše generace v mládí bohužel přišla o možnost vyjet do světa na zkušenou. Oněch vídeňských osm let patřilo na každý pád k nejzajímavějším obdobím mého života, byť jsem se nakonec vrátil. Zakládání katedry filozofie a dějin přírodních věd prof. Neubauerem bylo zkrátka přílišným lákadlem, bylo to tehdy i v evropském kontextu zcela nové a jedinečné pracoviště. Důvodem mého návratu nebylo vlastenectví, mluvil jsem v té době už lépe německy než česky a zdály se mi už sny v němčině. Fakt je, že zkušenost s emigrací pro mě byla velmi zásadní.

V románu popisujete pocety hrdiny v utečeneckém táboře, vyskytuje se tam řada zajímavých, někdy až bizarních postav. Bezpochyby jste něco podobného sám zažíval. Jaké byly vaše pocety?

Dojmy z onoho traiskirchenského lágru byly skutečně zvláštní. Popis v mém románu, ať už jde o přijímací řízení, nebo o různé trable s úřady, je takovou koláží z toho, co se stalo mně nebo mým známým a přátelům. Tam jsem si uvědomil celosvětovou podobnost všech úřadů, jejich povahu, která se příliš neliší od toho, co vídáme i u nás. Sám pobyt v táboře nebyl nijak hrůzný, představte si to jako kasárna, z nichž utekli důstojníci a mladí mužové jsou tu ponecháni sobě samým. Jídla bylo dost, práci po nás nikdo nechtěl. Překvapivé pro mě bylo velmi pomalé fungování rakouské byrokracie, zajímavá byla i relativně ochotná spolupráce tamních úředníků s jinými, jak o tom svědčí odhalený případ jednoho z nich, který dodával informace rumunské tajné policii o rumunských emigrantech, dokonce bez finálních nároků. Byli jsme vycho-

vání v představách o bipolárním světě, a teprve pak, když jsem viděl třeba rakouské odborářské funkcionáře, jsem pochopil, jak si určité typy lidí hledají a nacházejí všude na světě své „ekologické niky“. Je možná šokující, že některé společenské jevy potřebujeme vidět na Nové Guineji, abychom je pak byli schopni rozeznat i v rodné Dolní Lhotě. Proto jsou pobyty v jiných kulturách tak poučné, člověk pak snáze pochopí zákonitosti vlastní společnosti. Vidění těch paralel i rozdílů mne obohatilo nejvíce.

V románu se často zmiňujete o přetrvávajících projevech starorakouské byrokracie. V té souvislosti by nás zajímal váš vztah ke starému Rakousku-Uhersku...

Můj vztah k němu je v podstatě dobrý. Nové Rakousko je poněkud zmodernizovaným zbytkem starého Rakouska, počet jeho úředníků dnes možná odpovídá počtu úředníků celé staré monarchie a původní úřední formy se zde udržely nejdéle. Teď už jsme v podstatě také v EU, což je soustátí dosti podobné tomu, které jsme kdysi chápali jako „žalář národů“, v němž se prý nedalo vydržet. Je ostatně jen otázkou času, kdy se v centrálních úřadech bude úřadovat anglicky, a nikoho to z míry nevyvede, zatímco kdysi jsme jazykové aspekty úřadování považovali za projev arogance přicházející od Dunaje. Myslím, že František Josef I. byl sám hrobačem monarchie, byl živ jaksi příliš dlouho, ostatně byl taková konzervativní povaha už zamlada, a kombinace jeho povivosti, píle a zároveň zahledění do minulá byla schopna po léta účinně brzdit skoro všechny inovace. Je jistě otázkou, co by se stalo, kdyby František Ferdinand d'Este nastoupil na trůn třeba o patnáct let dříve, zdali by se věci vyvíjely jinak. Vykládat poslední staletí českých dějin bez habsburské monarchie jde jen ztěžka, asi jako třeba vykládat samostatně dějiny Chodska...

Setkal jste se v Rakousku s nějakými výraznějšími projevy existence monarchistického hnutí?

Nějaké tam jistě je. V Kapucínské kryptě kolem hrobu Františka Josefa i ostatních členů habsburského rodu je stále dost čerstvých květin. S tamními monarchisty jsem se ale nikdy nestýkal, je to takové panoptikum. Pokud tehdy přišel člověk na Západ, mysl si, že zdejší levicové strany jsou blízké našemu komunismu, zatímco strany pravicové budou to pravé ořechové. Z toho jsem byl brzy vyléčen, neboť jsem zjistil, že

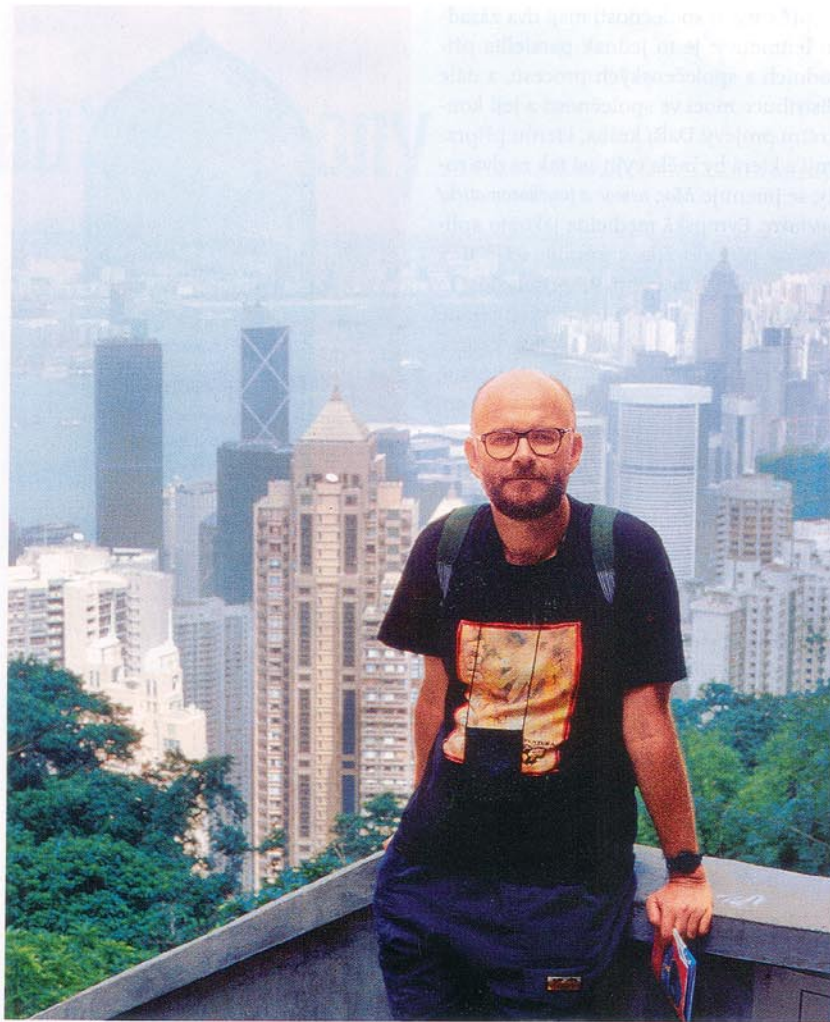
celá řada exponentů konzervativních směrů jsou lidé velmi fádni a myšlenkově nepodnětní, asi jako – řekněme – konzerva vepřového (lepší je pašík živý). S tamními levicovými kruhy jsem si zase příliš nerozuměl, politické cítění člověka se tvoří někdy mezi patnácti a dvaceti lety, takže mne to moc nelákalo. Raději jsem se tedy bavil o dějinách a o tom, co lidi v někdejší c. a k. monarchii spojovalo.

Angažoval jste se ve Společnosti pro vědy a umění. Jaké byly její aktivity a jací zajímaví lidé se v ní sešli?

Tato společnost byla odnoží česko-americké organizace, jejímž myšlenkovým centrem byl ve Vídni filosof Jiří Němec. Společně s ním a s doktorem Falkenaurem jsme tam pořádali přednášky o všem možném. Má vystoupení byla předobrazem mých budoucích univerzitních přednášek o dějinách biologie, ale také o islámském světě a o národnostních menšinách v Sovětském svazu, což v té době lidi hodně zajímalo. Každý rok se také konaly srazy českého exilového intelektuálistva ve Frankenu, nedaleko Chebu, ale z druhé strany hranic, kde vystupovaly hvězdy typu Pavla Tigrida nebo Václava Bělohradského. Já a moji kamarádi jsme tam jezdili coby exilová „mládata“ poslouchat moudrosti starších. Emigranti mimochodem mívali často pocit, že zachraňují národní kulturní dědictví, které bude brzy zachováno už jen v knihovnách slavistických oddělení západních univerzit, zatímco doma v blátivé gubernii pod ruským sapogem česká vzdělanost postupně dodýchá. To byla fatální iluze. Je to trochu podobné, jako když jsme zavřeni v ghettu a musíme se ujistit, že jsme skutečně příslušníky vyvoleného národa. Vše se pak přežívá lépe. Tím nechci říct, že v emigraci nevznikla spousta kvalitní literatury, vezměte si jen, co všechno třeba vyšlo v Torontu v 68 Publishers. Rozhodně to je svět, který by jednou měl být předmětem detailního studia.

Když jste se v roce 1990 vrátil do Prahy, patřil jste, jak už jste se zmínil, k zakládajícím členům katedry filozofie a dějin přírodních věd na Přírodovědecké fakultě UK. Jak na vás zapůsobilo české vysokoškolské prostředí ve srovnání se zahraničím?

Působilo na mě dobře, jinak bych se sem nepřesunul. Mělo atmosféru intelektuálního rozpuku, duchovno jako by se hrmulo všemi škvírami, zájem studentů byl obrovský, oproti rakouské unylé spořádanosti to

Stanislav Komárek jako cestovatel v Hongkongu (2000)

byl podstatný rozdíl. Byla to doba, kdy intelektuálové odchovaní českým disentem prožívali období kulminace, celá společnost byla podobná Aljašce v zlaté éře Klondiku. Starosti lidí, kteří se zabývali intelektuální činností, se ještě netočily kolem toho, kde sehnat grantové peníze a jak co vyúčtovat, ale jak studentům zprostředkovat třeba minulost české vědy nebo politologii. Jsem rád, že to bylo naší generaci dáno zažít, užili jsme si toho chválabohu dost, se svými tehdejšími žáky na to dodnes rádi vzpomínáme. Nejen že nelituji emigrace, ale ani toho návratu potom. Že se pak situace zde přiblížila situaci v Rakousku mého mládí, s tím těžko co nadělat, tak zkrátka vypadají „etablovaná“ období dějin a „jara národů“ jsou vždy krátká.

Nesetkal jste se po návratu jakožto emigrant s nějakými negativními reakcemi?

Ne, nemůžu říct, že bych se setkal s nepřijetími, ať už v Rakousku, nebo po ná-

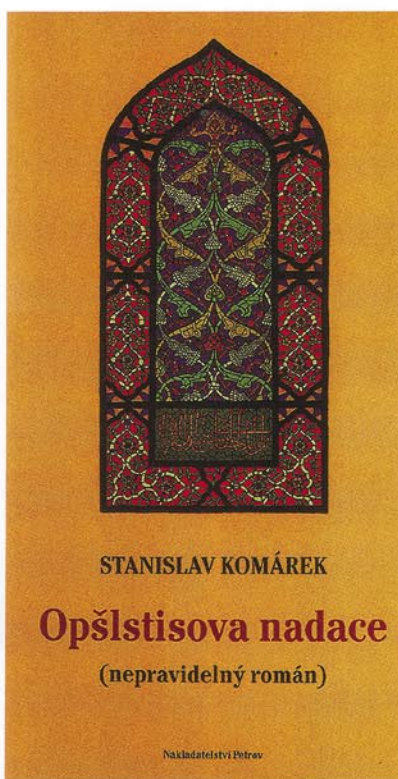
vratu zde. Člověk samozřejmě nesměl očekávat, že bude mít tady takový plat jako předtím na univerzitě ve Vídni, takové pošetilosti jsem byl přece jen ušetřen. Ta země byla rozvrácená, vzpomínám, jak jsem bloudil po Praze v srpnu 1990, banky ani úřady neúřadovaly, bylo to jako někde v tureckém Kurdistanu, koneckonců tehdy taky pálilo slunce jako tam. Bylo to velmi zvláštní, přivezl jsem si s sebou malý stolní xerox a archaický počítač, neboť jsem nevěděl, jestli takové věci v Čechách vůbec budou. Ještě dva roky poté mi drželi na Vídeňské univerzitě místo pro případ, že by do Prahy třeba vtrhla albánská vojska a já se musel zase dát na útěk. S vyloženě negativní reakcí jsem se ovšem nesetkal.

Jako esejista se zabýváte řadou témat na pomezí kultury a přírody, váš záběr je skutečně velmi široký. Můžete v několika větách charakterizovat svou esejistickou tvorbu?

Mé eseje o společnosti mají dva zásadní leitmotivy: je to jednak paralelita přírodních a společenských procesů, a dále distribuce moci ve společnosti a její konkrétní projevy. Další kniha, kterou připravuji a která by měla vyjít asi tak za dva roky, se jmenuje *Moc, nemoc a psychosomatické interakce*. Evropská medicína jakožto aplikovaná přírodověda v kombinaci s tím, co nazýváme medicínsko-průmyslovým komplexem (propojení lékařských fakult, klinik, nemocenských pojišťoven, farmaceutického průmyslu atd.), je poměrně nové, ale významné centrum moci, které funguje podobným způsobem jako třeba středověká církev a které jako ona administruje spásu, nikoli však duší, nýbrž těl. Ten výkon hieratické moci je podle mě velmi podobný. To je téma, které mě v současné době velmi zajímá.

Poměrně často se obracíte k problematice islámské kultury. V současnosti se často hovoří o střetu mezi Východem a Západem. Jak vidíte budoucnost kontaktů mezi těmito dvěma civilizačními okruhy?

Bůh ví, jsem vysokoškolský kantor, nikoli prorok, ale obecně si myslím, že prorokování střetu civilizací je něco velmi nebezpečného a zavádějícího. Ono to tu latentně přítomno je, ale některá napětí ve společnosti, mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, vzdělanými a nevzdělanými, mezi různými etniky, náboženstvími, nově i mezi oběma pohlavími, je nebezpečné přizívat a nějak ideologicky „podezřívát“, protože potom se dočkáme toho, že ten střet skutečně přijde, a přivolali jsme si ho trochu vlastním přičiněním. Západní civilizace koneckonců potřebuje nějakého nepřítele. Když existoval Sovětský svaz, tak bylo jasné, že ďábel sídlí v Moskvě, ale kdeže je mu dnes konec? Usáma bin Ládín tuto roli splňuje ideálně: je brilantně inteligentní, neskutečně bohatý, nepolapitelný. Mohl by mít čert ještě archetypálnější podobu? Je trochu jako Goldstein z Orwellovy knihy *1984*. Toto počínání je nebezpečné, ale jakýmsi způsobem zároveň pochopitelné, neboť soustátí západního typu není schopno existovat bez nepřátel. Není to jenom zájem nějakého vojensko-průmyslového komplexu Spojených států, celá západní společnost by ráda někde viděla něco temného, co ji ohrožuje. C. G. Jung tomu říká „stín“. Nicméně se domnívám, že vláda nad světem bude patřit v budoucnu Číně a „žluté“ Asii, nikoli islámskému světu, do něhož jsme takto podivným způsobem zahleděni. Cesta do Číny změnila zásadním způsobem

během můj život, nejsem od těch dob schopen naše bouře ve sklenici vody sledovat se vši opravdovostí.

V čem vás cesta do Číny změnila?

Nelze než laskavým čtenářům doporučit, aby se tam také vypravili, některé věci se nedají jen tak vysvětlit. Čína se neobyčejně dynamicky vyvíjí a mění, je to mnohem starší a zavedenější civilizace než naše, kterou Západ nedávno násilím vytrhl ze spánku. Čína vědecko-technickou revolucí zpočátku nechtěla, teď už v ní ale jede naplno, vše, čeho se chopí, činí velmi důkladně. Z toho důvodu právě tam vidím těžiště světa už v tomto století, nikoli až někdy v daleké budoucnosti. Naše fascinace islámským světem (a jeho naším) je natolik fatální, že neodpovídá úplně skutečnosti. Z vlastní zkušenosti ostatně muslimy dobře znám, většina z nich jsou lidé jako my, zhruba se stejnou měrou destruktivní i nevypočitatelnosti, mají snad trochu jižanštější temperament, ale to mají na Sicílii taky.

Střety a napětí ovšem vznikají také uvnitř jednotlivých civilizací. V té západní jsou to třeba různá hnutí proti globalizaci, amerikanizaci a podobně.

Od 19. století se zdálo, že evropská kultura nepřežije různé přicházející sociální problémy, a ona to přežila. Co vidím pro

Evropu jako mnohem rizikovější, je obrovský demografický propad. Ne snad, že by evropské národy měly růst a bytřit, ale pokud se ztrácejí před očima, je to minimálně důkaz toho, že se ztratila víra ve smysl vlastní kultury. Došlo například k úplnému odtržení zajištění ve stáří od počtu a společenské uplatnitelnosti odchovaných dětí. S dětmi je jistě potíže, ale velmi bych se přimlouval za to, aby rodiče v rámci důchodu dostávali určité procento z příjmu svých dětí, neboť jinak existuje sotva jaké „rozumné“ hledisko jejich pořízování. Je sice hezké, že jednou možná budou mladí dynamičtí Číňané a Bangladéšané vytvářet náš hrubý národní produkt, ale nad odcházející Evropou se lze jen těžko pozastavit bez nostalgie.

Procestoval jste velký kus světa. Je nějaká země, kde jste dosud nebyl a která vás zajímá, případně kam se chystáte dále?

Ano, samozřejmě. Cestovat se má hlavně zamlada, méně už v penzi. Teď se s několika přáteli chystám do Etiopie, což je prastará kulturní země, navíc v Africe, kterou vůbec neznám, takže dají-li místní bohové...

Co připravujete jako autor do budoucna? Víme, že vám v těchto dnech vychází soubor esejů *Mír s mloky*, nakladatelství Petrov připravuje váš druhý román, sám jste se v tomto rozhovoru zmiňoval o další své odborné knize...

Staré přísloví praví, že člověk mluví, Pánbůh mění. Když muslimové hovoří o budoucnosti, používají formule „inšalláh“ (dá-li Bůh). Tak je tomu i s mými plány. Pokud všechno dobře půjde, za dva roky by mi měla vyjít kniha *Moc, nemoc a psychosomatické interakce*, příští rok by se měl objevit můj druhý román *Černý domeček*, stran belletrie mi poletuje před očima ještě myšlenka románu třetího a definitivně posledního, o intelektuální atmosféře Havlovy éry po revoluci. Ale nepředbíhejme událostem, mluvíme o tom, co jest, a nikoli, co není. Druhý román je napsán a odevzdán nakladatelství, sborník esejů *Mír s mloky* už je dokonce z tiskárny venku. Téma psychosomatických onemocnění a jejich odvození od mikrodistribuce moci ve společnosti mi připadá velmi zajímavé a u nás dosud málo zpracované, spolupracuji na tom teď s naším známým odborníkem doktorem Chválou z Liberce. Zhruba v tom bych tedy viděl těžiště své nynější činnosti.

Rozhovor připravil Antonín K. K. KUDLÁČ